

ЦУ
М74

1537/-

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
і м. М.П.ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

МОЙСІЄНКО Віктор Михайлович

НОМІНАЦІЯ
В ПОЛІСЬКІЙ НАРОДНІЙ МЕДИЦИНІ ТА ЛІКУВАЛЬНІЙ
МАГІІ

10.02.02 - українська мова

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ - 1994

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова

100313501

Дисертація є рукопис

Робота виконана на кафедрі української мови Житомирського
державного педагогічного інституту ім. І.Я.Франка

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор
Никончук Микола Васильович

Офіційні опоненти – доктор філологічних наук,
член-кореспондент НАН України
Німчук Василь Васильович
кандидат філологічних наук, доцент
Козачук Ганна Олександрівна

Провідна установа – Дніпропетровський державний
університет

Захист дисертації відбудеться "20" січня 1995 р. о ___ год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради К ІІЗОІОЗ
в Українському державному педагогічному університеті
ім. М.П.Драгоманова (252030, м.Київ, вул. Пирогова, 9)

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Українського
державного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова
(м.Київ, вул. Пирогова, 9)

Автореферат розіслано "26" лютого 1994 р.

Вчений секретар *Вишневська* Вишневська Г.П.
спеціалізованої вченої ради

Вивчення народних говорів має велике значення для мовознавчої науки. Жива народна лексика – невичерпне фактологічне джерело для глибокого і всебічного дослідження історичного розвитку кожної національної мови.

Актуальність теми. Вивчення окремих тематичних і лексико-семантичних груп (ТГЛ і ЛСГ), дослідження семантичної структури лексем та типів їх структурної організації, лінгвогеографічна характеристика лексики особливо актуальні і необхідні для створення Словника українських народних говорів та Лексичного атласу української мови.

Пропоноване дослідження присвячене вивченню лексики поліської народної медицини та лікувальної магії. Актуальність праці зумовлена тим, що у поліських говорах лексика народної медицини ще не була об'єктом спеціального вивчення, а номінанти лікувальної магії (вербальна магія, знахарство, види псувань) не досліджувались у жодному українському наріччі.

Окремі відомості про народномедичну термінологію знаходимо переважно у працях етнографів та медиків, що писали про народну медицину взагалі, фіксували народні методи та способи лікування, одночасно згадуючи і місцеві назви хвороб, а також у регіональних та загальномовних словниках. Із спеціальних праць, у яких аналізується лексика народної медицини українських говорів, відома лише дисертація Я.Ю.Вакалюк "Лексика народної медицини українських говорів Прикарпаття" (Ужгород, 1974).

Метою роботи є дослідження тематичної групи народномедичної та лікувальномагічної лексики як частини словникового складу поліських (ширше – українських) говорів, проведення ареалогічної характеристики цієї групи, визначення її відношення до словництва інших українських діалектів, а також суміжних білоруських та ро-

сійських говорів.

Досягнення поставленої мети вимагає вирішення таких завдань:

1. Збір поліської народномедичної та лікувальномагічної термінології і створення Лексичного атласу поліської народної медицини та лікувальної магії (ЛАПММ).
2. Аналіз складу і семантичної структури народномедичної лексики, вивчення процесу її номінації, дослідження генезису і становлення сучасної структури цієї тематичної групи лексики.
3. На основі картографування народномедичної термінології визначити межі поліського наріччя, його внутрішню ареалогію.
4. Визначення відношення поліських народномедичних та лікувальномагічних назв до відповідної лексики українських, білоруських та російських говорів.

Матеріалом до дисертації послужив рукописний атлас поліської народної медицини та лікувальної магії, складений автором на основі особистих записів протягом 1989-1993 р.р. за спеціально підготовленою програмою у 115 н.п. Волинської, Рівненської, Житомирської, Київської, Чернігівської областей України та Гомельської і Брестської - Білорусі. Крім цього був використаний матеріал, зібраний автором ще у 18 - ти н.п. середнього Полісся та ряді південних, суміжних із територією північного наріччя української мови говірок, а також народномедична термінологія, що функціонує у словництві слов'янських мов (загальною кількістю близько 20-ти тисяч лексичних одиниць).

Під час польових досліджень зафіксовані назви на позначення хвороб, вад, пошкоджень організму людини, процесів перенесення захворювань, знахарства, а також способів та засобів протидії тій чи іншій недугі. Фітотерапевтична лексика в дисертації не представлена. Способи та засоби лікування хвороб, як етнокультурні

феномени, наводяться у дослідженні як ілюстративний матеріал або з метою пояснення етимології назв.

Методичні принципи дослідження. Опис лексики за тематичними групами має здійснюватись з обов'язковим урахуванням багатопланивих системних зв'язків окремо кожної лексеми при постійній увазі до активних процесів, що протікають у галузі діалектної лексики, тих інтра- та екстралінгвальних факторів, які зумовили постання сучасної структури лексики народних говорів. Народномедична лексика розглядається як складна семіотична система. Використання методів її дослідження зумовлюється специфікою самого об'єкту. Поставлені в роботі завдання фіксації і багатопланового дослідження онтології народномедичних термінів вимагали використання кількох методів - описового, порівняльного та ареалогічного. Найбільш результативним при вивченні лексики народної медицини та лікувальної магії виявився метод порівняльно-типологічного аналізу за ЛСТ. Поряд із описовим та порівняльним методами широко використовується й лінгвогеографічний, який дає просторову характеристику окремих лексем.

Наукова новизна. Вперше лексика народної медицини та лікувальної магії поліських говорів стає об'єктом багатопланового монографічного дослідження. Зібраний і введений у науковий обіг новий фактологічний матеріал, сепарована лексика ендемічного характеру. У роботі вперше здійснена спроба проаналізувати ареальне членування всього поліського наріччя: до цього часу вивчались або окремі піднаріччя (Г.О.Козачук, Бабій Ф.И., Черепанова Є.О., Аркушин Г.Л., П.Ф.Романюк, І.О.Федоровська, О.М.Євтушок, М.Г.Железняк, Є.Д.Турчин), або територія Українського Полісся (В.М.Куриленко, О.М.Никончук).

Теоретичне і практичне значення роботи. Наведений у дисерта-

ції лексичний матеріал може бути використаний при роботі над етимологічними словниками слов'янських мов, при створенні діалектних словників східнослов'янських мов, у дальших історико-етимологічних та лексико-семантичних дослідженнях. Матеріал дисертації є складовою частиною обширної роботи над Лексичним атласом Полісся та зведеним Словником поліських говорів, що провадиться кафедрою української мови Житомирського державного педагогічного інституту ім. І.Я.Франка, а також частиною етнолінгвістичної теми "Полісся", яку розробляє група вчених Інституту слов'янознавства і балканістики (Москва) під керівництвом акад. М.І.Толстого. Лексичний та етнографічний матеріал дисертації може бути використаний при читанні курсів української діалектології, сучасної української мови, українського народознавства, а також при розробці спецкурсів і написанні курсових та дипломних робіт з діалектології і духовної культури українського народу.

Під час польових досліджень автор зафіксував чималу кількість слів, що знаходяться у пасивному фонді людей похилого віку, і тим самим зберіг їх для науки.

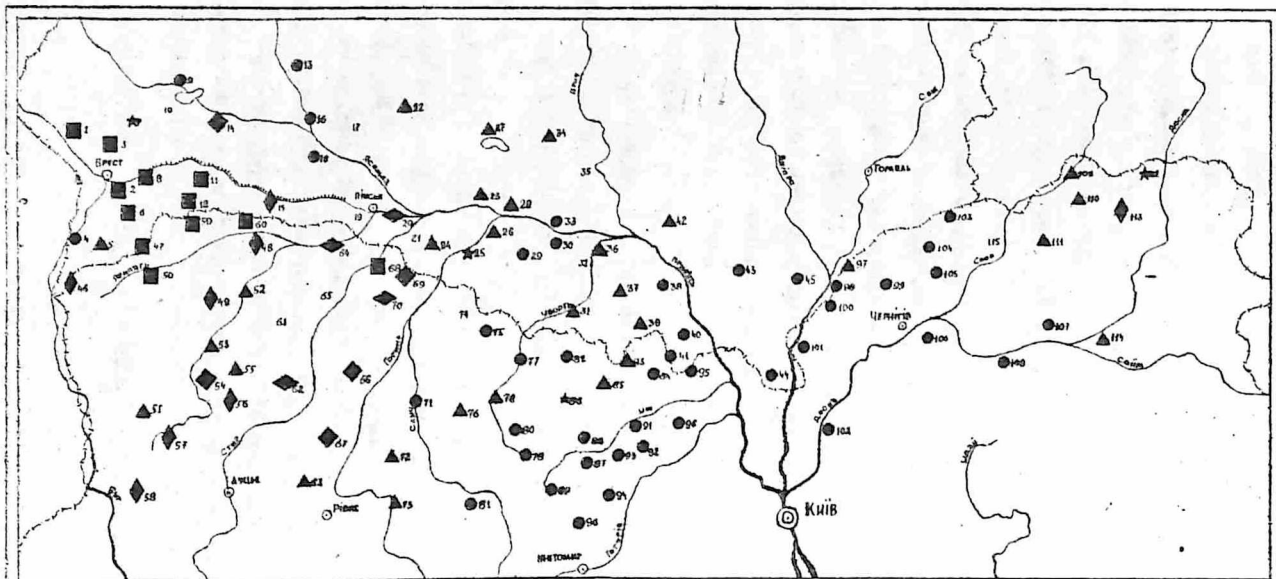
Апробація роботи. Основні положення і результати дослідження апробувались у формі доповідей, прочитаних на ХУІ Республіканській діалектологічній нараді "Проблеми української діалектології на сучасному етапі" (Житомир, 1990), Всесоюзній науковій конференції "А.А.Потебня - исследователь славянских взаимосвязей" (Харків, 1991), читаннях, присвячених пам'яті Т.В.Назарової (Київ, 1993), під час обговорення на засіданні кафедри української мови Житомирського державного педагогічного інституту ім.І.Франка та кафедри української мови Київського державного педагогічного університету ім.М.П.Драгоманова.

Структура та зміст дослідження. Дисертація обсягом 162 сторін-

ки складається із вступу, двох глав, висновків та шести додатків, які містять індекс слів (1100 народномедичних та понад 100 лікувальномагічних термінів); список обстежених населених пунктів; список прийнятих у тексті скорочень; список основної використаної літератури; список скорочень джерел та Лексичний атлас поліської народної медицини та лікувальної магії. Атлас відображає за допомогою графічних засобів просторові вияви народномедичної та лікувальномагічної лексики на території Українського і Білоруського Полісся. ЛАПММ складається із картосхем та довідкового матеріалу. Картосхема поділяється на мапу і легенду. У легенду винесені референт-форми картографованих явищ. Фонетичні, словотвірні і морфологічні варіанти картографованих явищ бралися до уваги лише у випадку, коли вони мали чітке ареальне вираження. Особливістю ЛАПММ є те, що поряд з ізоглосами наведені й ізопрагми (явища етнокультурного характеру). В цілому атлас становить 95 лексичних (див. картосхему № 1 с. 8) та 18 етнографічних (див. картосхему № 2 с. 9) карт.

У вступі обґрунтовано актуальність теми, розглянуто стан наукового дослідження проблеми, визначено предмет і методи дослідження, його джерела, матеріал, наукову новизну, теоретичне і практичне значення.

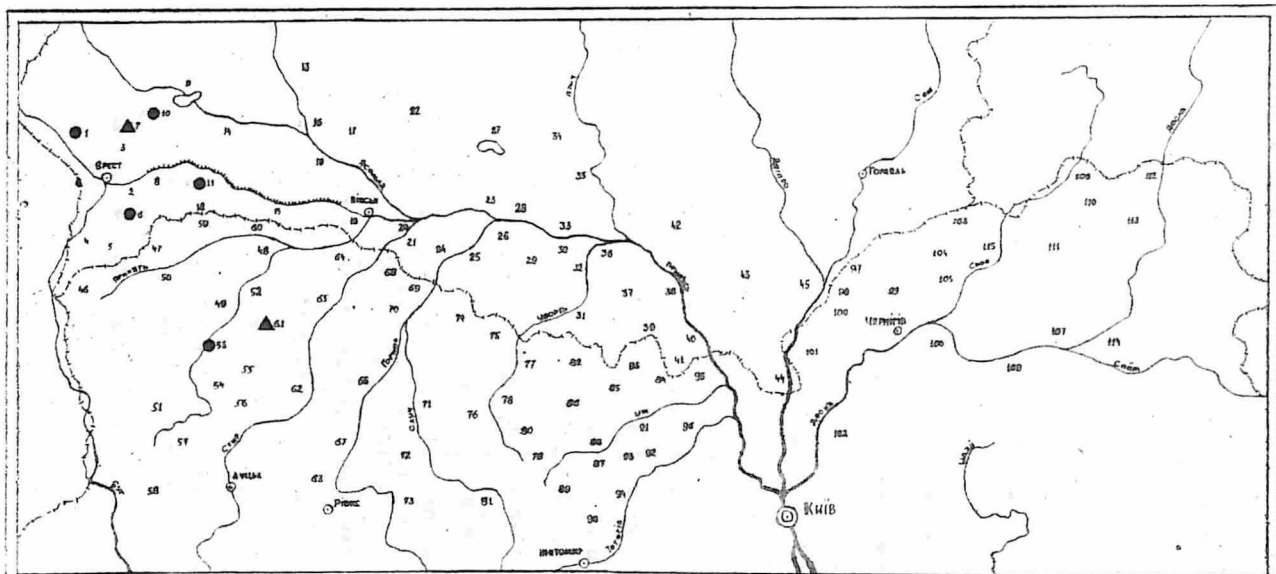
У першій главі "Номінативні процеси у тематичній групі народномедичної лексики" з позиції мотивації та етимології аналізуються лексичні одиниці, що використовуються для найменування реальій, які входять до ТПЛ "Рационально пояснювані хвороби, вади, пошкодження людського організму", "Ірраціонально пояснювані (магічні) хвороби", "Знахарство". Глава поділяється на параграфи, кожен з яких присвячений дослідженню окремих лексико-семантичних груп. У межах таких ЛСГ виділяються на основі певних моти-

КАРТОСХЕМА № I. Назви на позначення нариву під пахвою.

†соба'че вы'мя	- ●	†боля'чка	- ◆
†су'че вы'мя	- ▲	†соба'чья ци'цька	- ◆
†ску'ла	- ■	†су'чья ци'цька	- ◆

КАРТОСХЕМА № 2. Кількість вітрів, що несуть хворобу.

„дев'ять” - ●

„дванадцять” - ▲

ваційних ознак мікрогрупи. У мікрогрупах виокремлені лексеми, які належать до одного генетичного гнізда, враховуються також словотвірні та етимологічні моменти. Деривати представлені фонетичними варіантами. Виділяється запозичена лексика, вказується джерело запозичення.

Оскільки переважна більшість виділених у дисертації лексико-семантичних груп ('Злоякісні пухлини та гнійні утворення на поверхні шкіри'', 'Хвороби, наслідком яких є утворення висипок та плям на шкірі'', 'Хвороби від надмірної трудової діяльності'', 'Хвороби, що супроводжуються певними больовими відчуттями'', 'Мовні, зорові, слухові вади'', 'Вади опорно-рухової системи'', 'Пошкодження, які виникають внаслідок необережної (навмисної) фізичної дії на організм'') аналізуються за однаковою методикою - встановлення структурної організації лексики, її семантичних особливостей, принципів та способів номінації, визначення міждіалектних особливостей та відповідностей, географії явищ та їх генезису, - то для прикладу наведемо у скороченому вигляді аналіз однієї із виокремлених лексико-семантичних груп.

Назви у лексико-семантичній групі 'Хвороби, що супроводжуються певними больовими відчуттями''. Ряд назв хвороб має досить прозору мотивацію: які больові відчуття у людини під час перенесення недуги, так і називається остання. Аналіз досліджуваної лексики дозволяє виділити ряд дієслів для передачі больових відчуттів: к о' л е, р і' ж е, т и' с н е, д а' в и т ь, к о' р ч и т ь, к р у' т и т ь, щ и п а' є, п е ч е' , л о' м и т ь. Звідси і семантику у цій ЛСТ:

а) хвороба, яка супроводжується больовими відчуттями, подіб-

ними до уколу гострим предметом;

б) хвороба, що супроводжується різкими болями (різєю) в області черевної порожнини і частими позивами до випорожнення з крововиділенням;

в) розлад функції травного тракту, що характеризується частими позивами до випорожнення і рідкими екскрементами;

г) хвороба, що супроводжується різким болем в правій нижній частині живота;

д) хвороба, під час якої ломить, крутить суглоби;

е) хвороба, яка характеризується відчуттям печіння у стравоході;

є) хвороба, що характеризується тисненням у області грудної клітки;

ж) відчуття омертвіння від холоду якоїсь частини тіла (найчастіше рук).

У всіх поліських говірках на позначення семемі „а“ зафіксовано назви: к о'л'к а (к о'л к а, к у'л к а, к у'л'к а, к'і'л'к а, к й'л'к а, к ѳ'л к а, к уі'л'к а), к аа л'у'ч к а від колоди. У ряді говірок Житомирщини люди старшого покоління називають цю хворобу п о'р к'і, мотивація якої вочевидь прозора: із пороти.

Переважає більшість назв для вираження семемі „о“ пов'язана із характерним больовим відчуттям – різєю у животі. Звідси і поліські назви цього захворювання р е з а'ч к а (р а з а'ч к а, р'і-з а'ч к а), р е з у'н к а, р'і'з а н к а, р е з у'х а, р е з а'к, р а з у'н. У західнополіському говорі виділяється ряд лексем, що мотивуються зовнішньою ознакою – крововиділенням під час випорожнення: ч е р в о'н к а, к р'і в а'ў к а, к р'і в а'в'і'ц а, к р о'ў-й а н и'ц'а.

За характером больових відчуттів семемі „б“ і „в“ майже не розрізняються. Відмінність між ними може бути хіба що в інтенсив-

ності болю. Хоч обидва захворювання й характеризуються практично однаковими больовими відчуттями та виявами видимих ознак, проте номінативно на Поліссі вони диференціюються досить чітко. Найчастіше на позначення хвороби diarrhoea поліщуки вживають спільнослов'янські назви д р'і с т а'ч к а, д р'і с т у'х а, д р'і с т о'с, д р'і'с'н'а, д р'і'с т' d'ristati/*d'riskati (ЭССЯ,У,II6-II7) та інші неевфемістичні назви. На західному Поліссі спорадично трапляється назва б'і'г а л к а. У ряді обстежених говірок зафіксовані ендеміки - у т р о'б а, м и'к с а. Етимологія останньої не зрозуміла. Оскільки назви аналізованого захворювання пов'язані із вульгарними, як говорять поліщуки, "не при хаті казаними" словами, то закономірно поряд із ними вживаються евфемізми. Найчастіше трапляються ш в и д к а' Н а'с'т'а, т'о'т к а Н а'с'т'а, г о'н к а Н а'с'т'а. На заході Берестейщини поширення набули ш м и'д к и І в а'н, д'а'д'к о П а н а'с.

Із хворобою, що характеризується приступами сильного різкого болю у правій нижній частині живота, пов'язані виключно ірраціональні способи лікування та вірування у потойбічні сили. Переважна більшість її назв прозорих мотивацій не має: з а в'і'и (з а в у'ї'и, з а в у'ї'и, з а в у'ї'и, з а в о'ї'и, з а в ъ'и), з а в о'ї'и н и ц'а, з а в o'ї'и н а, з а'в и н а. Автори ЕСУМ пов'язують ці лексеми із дієсловами віяти або вити, мотивуючи появу хвороби від вихру, який може підвіяти людину, чи від завороту (завиття) кишок. Поліщуки під словом з а в і'и розуміють три різні хвороби: 1) що супроводжується приступами різкого болю у правій нижній частині живота; 2) від вихру; 3) від зжигання навмисне сплетених чаклуном стебел злакових. Лексеми, що використовуються поліщуками для позначення першої недуги, пов'язуються з дієсловом вити і мисляться як результат проникнення в організм (у живіт)

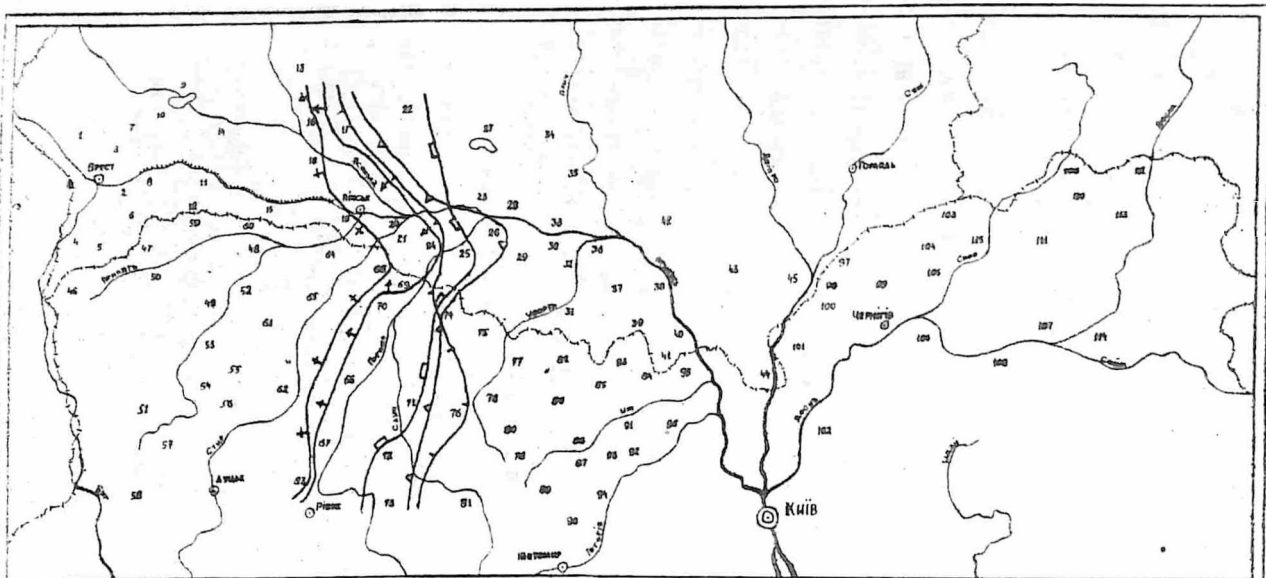
злого духа - завоя, який завиває, завертає кишки і цим викликає біль: завб'и ж'івота' уз'а'ў, ухоп'і'ло заво'їшче, напала мене завб'йна і т.ін. На західному Поліссі для лікування завоя використовують землю: прикладають її до пупа або лягають животом на ґрунт. Геоконтактна магія виявляється в тому, що земля тут, слід думати, виступає надійним щитом (оберегом) людини від нечистої сили. Відірвати людину від землі - відкрити доступ до неї різних злих демонічних сил; лягти на землю - набирати від неї життєдайної сили (вихор, за уявленнями полішуків, нічого не може вдіяти проти людини, коли вона лежить на землі). У наведених способах лікування заслуговує на увагу прикладання землі саме до пупа. Випадки протидії іншим хворобам шляхом прикладання до враженої частини тіла землі у літературі і нашій практиці не траплялись. Очевидно, хвороби, пов'язані із болем у області черевної порожнини (навколо пупа), сприймалися людиною у минулому як особливі. У говорах української мови шлунковий, а часто і просто незрозумілий біль у животі наз. д и т и' н е ц ь, р о д и' м е ц ь, с о н ц і', с о' н я ш н и ц і. Останні дві назви можуть мотивуватись результатом метафоричного перенесення на основі важливості виконуваних функцій: сонце для Всесвіту, живіт (пуп) для людини. Для протидії завоя полішуки застосовують поширений у народній медицині принцип "чим забився, тим лікуйсь", який у більшості випадків розумівся ширше: що людина про хворобу знала, так її і лікувала. Оскільки завій завиває у животі кишки, то він може завити і будь-що переплетене, змотане і т.ін. Звідси і зафіксовані способи: потертись животом об лозу, якою обплетені жердки тину; лягти на моток пряжі. На півночі Волинської області записано ендемічну назву аналізованого захворювання с'л'е п а' к и'ш к а. Ендемік с х ђ п к схопити (середня Прип'ять) утворений за аналогією до

завій <завіяти. У говірках Берестейщини на позначення завою зафіксоване словосполучення н а'ў с'к а (н а'м с'к а) д о'ш к а. Перший компонент назви н а'ў с'к а, очевидно, слід виводити від навь 'мрець', у слові н а'м с'к а бачимо явище забуття етимології, викликане зміною фономорфологічної структури слова. Лексема дошка тут вживається, швидше, образно. Йдеться про смертний одр, лаву, труну, оскільки в уяві місцевих жителів завій - хвороба невиліковна. Це підтверджують і інші назви цієї хвороби, записані на Поліссі: с'м'е р ц'е'л'н и ж'і в ъ'т, м'е'р т в'і ж'і в ъ'т. Вони ніби констатують цілковиту неспроможність людини протистояти цій страшній недозі. Тому словосполучення н а'ў с'к а д о'ш к а (мерцева дошка) звучить як вирок людині - невдовзі настане смерть.

На позначення омертвіння від холоду пальців рук найуживанішою на Поліссі є назва ш п а'р и (ш л а'р'і). У західнополіських, карпатських та середньонадніпряньських говорах лексема ш п а'р и вживається у словосполученні шпa'ри в ру'ки зайшли'. Середнє Полісся та ряд говірок лівобережного представлені словосполученням ру'к'і у шпa'р'і зайшли'. У деяких говірках відзначеного ареалу говорять: ру'к'і с пa'р'і зашл'і'са, спa'р'і в ру'к'і зашл'і'. Пояснення інформаторів досить промовисті: Біль найсильніше відчувається не на морозі, а тоді, коли людина заїде в тепле приміщення і з обморожених рук починає іти пара. Саме в цей час руки і заходяться (замляють, печуть). Звідси шпaри ← спaр'і ← з парі. Проте не можна обійти увагою ще один факт. У жодному із обстежених н.п. і ніде в літературі шпaри не пов'язуються ні з якою іншою частиною тіла, крім рук (шпaри заходять тільки в руки). Дивно, адже на морозі мерзнуть не тільки руки, але ніхто не говорить: 'шпaри в ніс зайшли'. У такому випадку лексема шпaри

має пов'язуватись із руками не лише через етимологію - з пари. І дійсно блр. діал. ш п а' р а 'шкіра поміж пальцями у зап'ясті'. Підтвердженням тому, що лексема шпари, яка пов'язується із процесом обмороження рук, може мотивуватись не тільки - з пари, а і той факт, що зафіксований на Берестейщині іменник ш ч' і м для позначення аналізованого недомогання заходить як в руки, так і в будь-яку іншу частину тіла.

Друга глава ''Ареалогія поліського наріччя за даними лексики народної медицини та лікувальної магії'' присвячена аналізу поліських ареалів, що вицленовуються на основі цієї ТГЛ. Ця глава також ділиться на параграфи, у яких описуються окремі діалектні масиви, що відображають спільність поліських говорів: правобережнополіські суцільні та східнополіські острівні ареали - ⁺ре-за'чька 'часті позиви до випорожнення з крововиділенням', ⁺моло'чниця 'білі плямки на язичку у немовляти', ⁺кри'ксы 'нічниця'; виділяють один із поліських діалектів: західнополіські суцільні ареали - йа'духа 'задишка', пи'кави 'людина, що заїкається', ску'-ла 'чиряк', ки'ла 'грижа' (див. картосхему № 3 с.16); центральнополіські ареали південного напрямку - х'і'н'д'а 'лихоманка', ⁺межипьр'стьниця 'нарив між пальцями', гри'жа 'пухлини на суглобах від тривалої фізичної праці', п'іс'у'га 'слід на тілі від удару батоном; середньополіські острівні ареали - морови'ц'а 'темні плями на тілі людини, яка помирає', некари'ц'а 'печія', ура'з 'підрив живота'; східнополіські ареали південного напрямку - аскр'ак'і' 'соплі', буро'р 'пухлина на тілі від укусу комара', куз' 'гуля на лобі від удару', кулди'жка 'залишок ампутованої кінцівки'; виділяють певний острівний вузьколокальний ареал: острівні ареали басейну середньої Прип'яті - пуд 'переляк',

КАРТОСХЕМА № 3. Західнополіські суцільні ареали.

1. на'духа 'задишка'
2. пи'кави 'людина, яка заікається'
3. с'л'іпа' ки'шка 'біль у правій нижній частині живота'
4. ску'ла 'чиряк'
5. (г,к)и'ла 'грижа'

гулди'р 'пухлина на тілі від укусу кошара', луно' 'більмо', 'комель' 'залишок ампутованого пальця'; верхньоприп'ятсько-турсько-стохідські ареали - даву'ха 'запалення щитовидної залози', нижи'тоўка 'налив під нігтем', т'і'тка 'лихоманка', т'і'мениц'і 'задавлені нечистоти на тілі людини'.

Аналіз лексики народної медицини та лікувальної магії Полісся дозволяє зробити ряд висновків.

1. Хронологічно аналізована ТГЛ належить до найдавніших лексичних пластів - хвороби переслідують людину протягом всього її історичного розвитку, відповідно, кожній недузї люди намагалися протистояти, що й пояснює давність цього пласта.

2. Номінанти народної медицини становлять потужний масив, який складається із сотень лексем, їх варіантів. На позначення кожного поняття в поліських говірках існує по кілька лексем, що утворюють на наддіалектному рівні довгі синонімічні ряди. Яскравим прикладом такої синонімії можуть бути найменування пухлини, що виникає на тілі від укусу кошара, гедзя, мурашки і т.ін. :
п у х'і'р, п у з'и'р, в а л д'и'р, в о л о д'а'р, м а р м у'л', г у д'и'р, б у г'о'р, б о м б е'л', б о н б'і'л', п р'і ш ч, б а'н'к а, г у'т о ч к а, в е'р о д, в а р г у'л'а, в у р в'у'л', ш'і п а'х.

3. Народномедична та лікувальномагічна термінологія тісно пов'язана з іншими ТГЛ, наприклад, дендрологічною - багато назв на позначення хвороб, вад є спільними і для людини, і для дерева: с к у'л а, й а'п а, ч и р, м а р м у'л', к у л т и'ж к а і т.ін.; демонологічною - вірування та перекази про хвороби часто доповнюють міфічні уявлення людини про різні демонологічні істоти: зафіксовані нами перекази про епілепсію, холеру, лихий погляд, вихор дозволяють по-іншому трактувати причини їх виникнення.

4. Величезне багатство фактичного матеріалу і всебічне вивчення семантичних та генетичних зв'язків зафіксованих лексем відкривають широкі можливості для встановлення походження деяких невідомих раніше слів, дозволяють внести нові версії в етимологію лексем, що вже раніше залучалися дослідниками для аналізу.

Г р е б е н'і'ц а 'білі плямки на язичку у немовляти' від г р е б т и (плями потрібно зшкрібати, згрібати з язика);

в'і'д р а 'кір' від в и д е р т и (пор. блр. а дэ'о р);

з о л о т н и'к 'шлунок' від з о л о т о (мотивується семантикою 'необхідність, потрібність, на вагу золота');

н а'ў с'к а д о'ш к а 'апендицит' від 'н а в ь 'мрець' та д о ш к а, що вживається образно 'смертний одр, труна';

г'і л м а'к 'залишок ампутованої кінцівки' споріднене з польським г у л'о м а'х а 'велика гуля' як наслідок забуття етимології;

дх'і'г а 'залишок ампутованої кінцівки' від польського звуконаслідувального дх'і'г а т' 'необережно відрізати' (пор. польське дх'і'г в'ч'і т' 'те саме');

з а'р в а 'гуля на тілі від удару' від західнополіського з а р в а' т и с' 'ударитись'.

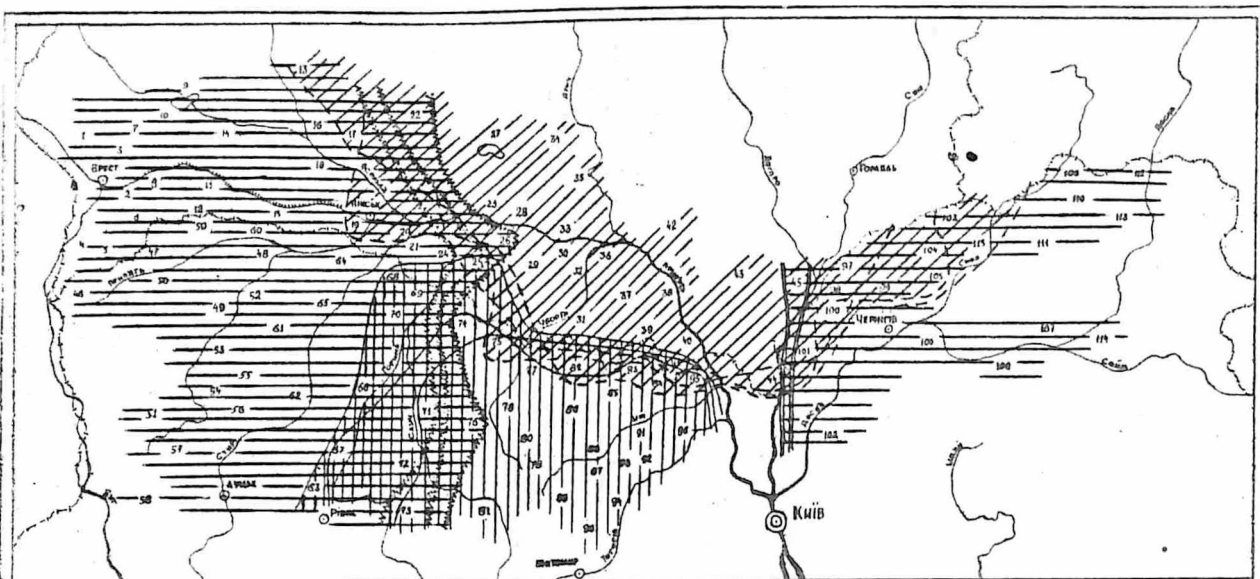
5. На основі аналізу народномедичної термінології внесено ряд коректив щодо деяких уже проетимологізованих лексем. Так, слово г а м з а'т и й автори ЕСУМ схильні вважати запозиченим з п.gazwaty'гугнявий', з чим важко погодитись, оскільки ці утворення поширенні в говірках середнього Полісся і зовсім відсутні на території західного. Треба гадати, що це питома польське слово.

6. У польській народномедичній та лікувальномагічній термінології використовуються, практично, всі види лексичної номінації: деривація префіксальна - н'а г о'д н и 'дуже хворий' ;

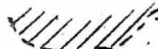
суфіксальна - є у з'м а'н 'гуля на лобі'; конфіксальна - п р'і-с'л'є'п о к 'людина, яка погано бачить'; безафіксна - п у д-ў и ѳ'и 'хвороба від вихру'; основоскладання - ч о р н о г о-л о'ў ц'і 'вугрі'. Найбільш продуктивним виявився семантичний тип лексичної номінації. На основі метафоричних та метонімічних перенесень утворилась більшість народномедичних термінів: ж а'б а 'мозоля', и а ч м ѳ'и' 'нарив на повіці'.

7. Більшу частину зафіксованої народномедичної та лікувально-магічної лексики становлять спільнослов'янські, спільносхіднослов'янські та питомі поліські слова. Незначний відсоток у репертуарі поліської народномедичної термінології складають запозичення: ф е'б р а із лат. febris через п. febra; х'і'р а із п. chyra 'хвороба'; б о'л'а 'хвороба', д и'м е н и ц'а 'нарив' із південних діалектів української мови.

8. Інтерпретація ізоглосних пасом дозволяє виділити на матеріалі **поліської** народномедичної та лікувально-магічної лексики чотири основні діалекти: західнополіський - крайня східна межа проходить по умовній лінії дещо на схід від Горині - устя Горині - на схід від Ясельди; середньополіський - крайня західна межа дещо на захід від Горині, східна - Дніпро, північна - по умовній лінії на південь від смт. Хойники - Наровля - Єльськ - Лельчиці - Столин; центральнополіський - крайня західна межа - річка Ясельда, східна - середня течія річки Снов, південна проходить по умовній лінії на північ від смт. Народичі - Поліське - Чорнобиль - на північ від Чернігова; східнополіський - на території України крайня західна межа проходить чітко по Дніпру, на території Білорусі дещо на захід від Дніпра. Ареали основних поліських діалектів див. на картосхемі № 4 с.20.

КАРТОСХЕМА № 4. Ареали основних поліських діалектів, що виділяються на матеріалі народно-мичної лексики.

- - західнополіський;
  - середньополіський;
  - східнополіський;
- - центральнополіський.

Окремі положення і результати дослідження викладені у таких публікаціях:

1. Цілі і завдання Лексичного атласу поліської народної медицини та лікувальної магії // Проблеми української діалектології на сучасному етапі. Тези доповідей та повідомлень. - Житомир, 1990. - С. 43-45.

2. Метафори сонця у поліських заговорах // А.А.Потебня - исследователь славянских взаимосвязей. Тезисы докл. в 2-х частях. - Харьков, 1991. - С. 34-36.

3. Адресатна позиція добрих сил у середньополіській та волинській лікувальній магії // Тези Республіканської конференції по Атласу історії культури Волинської області. - Луцьк, 1991. - С. 81-83.

4. Про дохристиянські божества і символічно-магічні кліше в поліських замовляннях // Народна творчість та етнографія. - 1992. - № 2. - С. 43-50.

5. Вірування та перекази поліщуків про чорну хворобу // Проблеми народної адукації, науки і культури Беларускага Палесся. Тез. дакладаў і наведамленняў у 2-х частках. - Мазыр, 1992. - Частка 2. - С. 7-9.

6. Із лексики волинсько-подільського знахарства // Велика Волинь: минуло і сучасне. (Матеріали Міжнародної наукової краєзнавчої конференції, жовтень, 1994 р.). - Хмельницький - Ізяслав - Шепетівка БРВ. - С. 488-490.

Моисеенко Виктор Михайлович "Номинация в полесской народной медицине и лечебной магии". На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.02 - украинский язык в Украинском государственном педагогическом университете им.М.П.Драгома-

нова. - Киев, 1994.

Работа посвящена исследованию лексики народной медицины. В диссертации проанализирован состав и семантическая структура народномедицинской терминологии как части лексико-семантической системы восточнославянских языков, изучен процесс ее номинации, исследован генезис и становление современной структуры анализируемой тематической группы лексики. На основании картографирования народномедицинской и лечебномагической терминологии определены границы полесского наречия, его внутренняя ареалогия.

Victor Mykhalovych Moisienko "Nomination in folk medicine and healing magic of Polissia". Manuscript.

Thesis for receiving the scientific degree of the candidat of philological sciences in speciality IO.02.02. - Ukrainian language at the Dragomanov Ukrainian State Pedagogical University, Kyiv - 1994.

The scientific work is devoted to studying the lexical stratum of the folk medicine and healing magic inherent in the region of Polissia. The composition and semantics of terminology used in folk medicine is analysed as a part of lexico-semantic system of Eastern-Slavonic languages. Some special subjects of research were: the process of nominating, the origin and development of the modern structure of folk medicine terminology, determination of endemic vocabulary. Attempts are made to establish the etymology of some disease names. Border lines of spreading the Polissia dialect and its inner areas are determined on the basis of cartographing medical terms.

Ключові слова: лексика, ареалогія, семантичне поле, народна медицина, лексико-семантична група, Полісся.

Підписано до друку 25.11.1994р. Об'єм I, I. Формат 60x84 I/16
Друк офсетний. Тир. 100 пр. Зам. 323. Безплатно,
ЛОД УДПУ ім. М. П. Драгоманова, Київ, Пирогова, 9.

